

Bondens børn

Om studiet af opdragelse og kulturel indlæring i 1800-årenes danske bondesamfund

Af Marianne Therkildsen

»Ind i alle kulturer træder der, år efter år, horder af uciviliserede barbarer i form af nyfødte børn. I alle samfund må der bruges en stor – ja, en overvældende mængde social energi til at gøre kultiverede skabninger af dette menneskelige plasma.«

Poul Bohannan. (1).

Antropologerne har siden 1920'erne arbejdet meget med studier af hvorledes børn »lærer« at blive medlemmer af den kultur, som de er født ind i. Interessen for dette studiefelt har været særlig stor i Amerika og er knyttet til nogle af de mest kendte navne indenfor amerikansk antropologi: Margaret Mead, Ralph Linton og Ruth Benedict. I fagsproget har man flere forskellige betegnelser for denne indlæringsproces, her vil termerne »kulturel indlæring« og »socialisering« blive brugt synonymt som supplement til hverdagssprogets »opdragelse«. Med opdragelse menes der en mere eller mindre bevidst, målrettet påvirkning af et andet menneske, og ordet dækker derfor kun en mindre del af den totale kulturelle indlæring.

For den der vil studere hvordan kultur og kulturmønstre bevares og videreføres fra generation til generation er det meget væsentligt at få rede på, hvordan socialiseringen virker i praksis. Med andre ord: det er vigtigt at få at vide hvordan børn – »dette menneskelige plasma« – bliver til »kultiverede skabninger«. Fra de amerikanske antropologer ved vi meget om hvordan indlæringen finder sted i en række samfund over hele verden, men der er kun gjort få forsøg på at undersøge denne proces i Skandinavien i ældre tid. (2). En af årsagerne hertil er måske, at det kildemateriale, som står til vores rådighed, er ganske magert og desuden er det meget tidskrævende at lede det frem, for det må søges i meget forskellige sammenhænge, ofte hvor man mindst venter at finde det.

Der findes naturligvis en del materiale, der kan belyse børns opvækstvilkår i almindelighed. Blandt disse kilder må især folketællingerne fremhæves, idet

de giver et godt billede af familiens og husholdets størrelse og sammensætning m. m. Mere direkte oplysninger om socialiseringens målsætning, form og teknik må imidlertid søges andetsteds. Man vil da først og fremmest gå til optegnelser og memoirer skrevet af folk, der selv er vokset op i bondesamfundet. De ældste af disse optegnelser er fra slutningen af 1800-årene, men hovedparten er nedskrevet i dette århundrede, ofte til Dansk Folkemindesamling eller til Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. Fra endnu ældre tid får vi ingen oplysninger fra bønderne selv, men derimod undertiden fra forfattere, der beskrev bondesamfundet udefra. Som det vil ses af de citater, som skal anføres senere, har udefra kommende personer tilsyneladende ofte kunnet have et særligt blik for det karakteristiske ved den kulturelle indlæring i bondesamfundet.

I det danske materiale er der dog yderst sjældent tale om mere almene beskrivelser af børns opvækstforhold. I folkelivsskildringerne findes der ofte særlige afsnit om børn, men interessen har næsten altid samlet sig om ganske bestemte foreteelser som f. eks. fødsel og dåb, og hovedvægten er gerne lagt på de gilder og den folketro, som er knyttet til disse begivenheder. Endvidere finder man ofte oplysninger om børnedragter, om lege, rim og remser samt om skolegang.

I de senere år har der blandt etnologer og folklorister været stor interesse for børn som studieobjekt (3), men de hidtil foretagne undersøgelser har især taget deres udgangspunkt i synet på børn som en subkultur, dvs. som en gruppe med egne kulturelle traditioner. Man har især studeret den mundtligt overleverede børnefolklore, legerepertoire m. v., mens selve socialiseringsprocessen kun er blevet berørt mere sporadisk.

Denne artikel er ikke resultat af nogen mere systematisk eftersporing og gennemgang af kildematerialet. Hertil kræves en meget stor arbejdsindsats, og det er desuden diskutabelt om vores billede af den kulturelle indlæring i bondesamfundet i den her behandlede periode kan blive andet end fragmentarisk. Jeg mener imidlertid at det er af betydning allerede nu at pege på socialiseringen som et vigtigt, men forsømt, studiefelt. Studiet af den kulturelle indlæring er imidlertid ikke bare et forskningsområde af betydning i sig selv, det er fremforalt et aspekt, som burde findes i mange former for etnologiske undersøgelser. Her er det barndommen der står i centrum, men det er vigtigt at understrege, at den kulturelle indlæring er en proces, der varer livet ud. Alle mennesker socialiseres i takt med at de passerer de forskellige stadier i livsforløbet, hvis de flytter til et andet miljø, bevæger sig op eller ned af den sociale rangskala osv. osv. Ved alle studier af menneskelige grupperinger, det kan være lokalsamfund, arbejdsgrupper, foreninger o. lign., er det af betydning at undersøge, hvorledes nye medlemmer påvirkes således at de i større eller mindre udstrækning accepterer gruppens normer og vurderinger og bliver

delagtige i det kulturelle repertoire, som deles af gruppens medlemmer. Ved alle sådanne undersøgelser er det altså de samme spørgsmål om socialiseringens målsætning, indhold, form og teknik m. v. som må stilles, således som det skal gøres på de følgende sider. Målet med denne artikel er altså både at pege på et vigtigt forskningsfelt, men også at formulere en række spørgsmål og diskutere nogle indfaldsvinkler til brug for et sådant studium.

Synet på barnet og barndommen gennem tiderne

Inden vi går over til at se på den kulturelle indlæring i det danske bondesamfund i forrige århundrede, må det understreges at de voksnes opfattelse af barndomsperioden har skiftet stærkt gennem tiderne, og det har naturligvis i høj grad spillet en rolle for hvordan socialiseringen fandt sted.

Den franske historiker og demograf, Philippe Ariès, har i et stort arbejde fra 1960 behandlet dette problem. (4). Han hævder, at man i middelalderen slet ikke opfattede barndommen som en særlig periode i livsforløbet. Så snart børnene var nået ud over de allerførste småbarnsår, tilhørte de både i arbejde og fritid de voksnes verden. Denne manglende erkendelse af barndommen blev senere afløst af et andet syn på børnene; man opdagede deres særart, men så dem snarere som en kilde til fornøjelse og adspredelse for de voksne. I løbet af 1600-årene vandt imidlertid en ny interesse for barnet og dets opdragelse frem. Barnet blev nu betragtet som svagt og uskyldigt, og det skulle derfor beskyttes og opdrages. Der skete altså en udvikling fra hvad Ariès kalder en »kort barndom« i middelalderen til senere tiders »lange barndom«, der bl. a. er kendetegnet ved mange års skolegang og ved at børnene på mange punkter lever i en verden for sig, adskilt fra de voksne. Denne udvikling fandt dog fremforalt sted blandt de toneangivende i samfundet. Hos almuen levede den korte barndom videre langt op i tiden. Først i de senere år har man atter mærket en stræben efter at påny integrere børnene i voksenverdenen.

Ariès begiver sig ikke ind på nogen mere udførlig diskussion af den samfundsmæssige baggrund for variationerne i synet på barndommen. De kan imidlertid ikke bare ses som udtryk for idéhistoriske strømninger uden sammenhæng med den omgivende virkelighed. Hvor børnenes deltagelse i arbejdslivet var en økonomisk nødvendighed, som det var tilfældet i bondesamfundet tidligere, var en lang barndom ikke mulig.

Socialiseringen må studeres i nær tilknytning til dét omgivende samfund, hvis kultur skal føres videre til den opvoksende generation. Målet med den kulturelle indlæring er jo netop at gøre individerne til fungerende medlemmer af samfundet. Endvidere sætter samfundets udformning en række begrænsninger for socialiseringen. Den bestemmer hvor megen tid de voksne kan afse til uddannelsen af de unge, og i hvilken udstrækning børnenes arbejdskraft kan

undværes i produktionen. Den økonomiske tilpasning har indflydelse på familie- og husholdningsstruktur og bliver derigennem af afgørende betydning for, hvilke mennesker barnet får kontakt med under sin opvækst. Som det senere skal vises, har man også kunnet påvise en sammenhæng mellem erhvervsform og de egenskaber, som man søger at fremme gennem opdragelsen.

Samtidens syn på danske bønders børneopdragelse

I folkelivsskildringer og ældre topografisk litteratur kan man undertiden finde forbavsende udtalelser om at bønderne ikke opdrager deres børn. Forfatterne har oftest ikke interesseret sig specielt for dette emne, men almuens opdragsmønster har forekommet dem så eksotisk, at de ikke har kunnet undlade at kommentere det.

Da Joachim Junge efter nogle år som præst blandt nordsjællandske bønder i 1790-erne beskriver deres »Karakter, Skikke, Meninger og Sprog« karakteriserer han børneopdragelsen således:

»Af Grunde, som ligge Bonden nærmest ved Haanden, drager han især Omsorg for Barnets legemlige Opdragelse; den moralske vilde endnu være mange mindre vigtig, dersom ikke den borgerlige Nødvendighed udkrævede den. Hvad den egentlige Børnetugt angaaer, da retter Bonden sig efter den nyeste tyske Pædagogik: det gammeldags Riis seer man derfor overmaade sielden her bag Speilet; det Onde forgaaer nok, siger Bonden, naar Barnet kommer til Forstand. Overhovedet i denne barnagtige Ømhed ligne Forældrene alle barbariske Folk, de elske deres Børn saa høit, at de end ikke hade deres Laster, og som vilde Qviste ere sædvanlig de Folk opvoxne, hvilke nu i hver Bog anprises som Mynstere for os, . . . ; et sørgeligt Beviis enten imod den policerte Verden eller imod Skribenternes Uvidenhed.« (5).

I Landhusholdningsselskabets beskrivelse af Vejle Amt fra 1826 anklager C. Dalgas bønderne for at de ikke opdrager deres børn, men han mener dog mangelen rettes senere:

»Den overdrevne Abekatte-Kjærlighed, de lavere Classer bære for deres Børn, er Skyld i, at Tjenestefolkene i Almindelighed ere meget slet opdragne, fulde af Luner, Prætentioner og Gjenstridighed. Især ere Pigerne fulde af Løgn, og ikke sjeldent utroe. De unge Tjenestefolk af begge Kjøen som oftest meget uvidende i de Færdigheder, man kunde fordre af dem, og dog i høi Grad oplblæste, ubehøvlede og impertinente. Det er først naar de have tjent en 5 til 6 Aar, og Karlene staaet et Par Aar i Garnison, at man nogenlunde kommer tilrette med dem.« (6).

Den samme forundring over mangelen på børneopdragelse hos almuen kommer til udtryk i »Beskrivelse over Ærø« forfattet af lægen J. R. Hübertz, der havde praktiseret på øen fra 1827 til 1832.

»Det er saaledes ikke sjældent, at en Skipper paa lidt over et halvthundrede Aar sætter sig til Ro hjemme, og overdrager en Søn paa 17–18 Aar sit Skib at føre, lader ham købe Ladning og skalte og valte over begge Dele. Mærkeligt er ogsaa dette derved, at der, saavidt jeg veed, intet Exempel er paa, at de unge Mænd have skuffet denne Tillid. Paa samme Maade seer man en Bonde, endnu rask og rørig at overdrage sin Søn Gaarden og selv at nøies med en lille Aftægt til sin Underholdning. Dette exemplariske Forhold paa Børnenes Side er saameget mærkeligere, som Opdragelsen staaer paa et temmelig lavt Trin. Børnene opdrages egentlig næsten slet ikke, de ere derfor vanartige nok i Ungdommen, men arte ikke desto mindre ret vel, naar de komme til Skjælsalder.« (7).

Endelig har H. F. Feilberg gjort lignende observationer hos bønderne i Mellemlesvig, hvor han virkede som præst indtil 1864:

»Børnene nyder hyppig overmaade stor Frihed, saa stor, at man forbavses ved at se, at der i Tiden bliver ordentlige Mennesker af dem. Tit regerer de hele Huset, og der spørges altid om, hvad Børnene vil eller ikke vil.« (8).

Spørgsmålet er nu, hvorledes disse udtalelser skal tolkes. De kan næppe henføres til den kritik, man til enhver tid finder af børn, unge og tjenestefolk, eftersom flere af forfatterne noterer, at der på trods af den manglende opdragelse alligevel bliver »ordentlige Mennesker af dem«. Citaterne spænder over en periode fra 1790 til 1860 og de har en geografisk spredning fra Sjælland til Mellemlesvig. Fælles for dem, foruden indholdet, er imidlertid at de som nævnt skyldes personer, der ikke selv tilhører bondesamfundet. De citerede forfattere kommer fra et andet miljø med andre idealer for børneopdragelsen. Når almuens børn ikke opdrages efter borgerlige idealer, kan det af udenforstående tolkes som mangel på optugtelse. Forklaringen kan imidlertid også være den, at bønderne virkelig ikke har opdraget deres børn i den snævre betydning man gerne tillægger dette ord. Den kulturelle indlæring i dette miljø har formodentlig i stor udstrækning haft informel karakter. Børnene er således snarere vokset ind i deres kultur og miljø gennem iagttagelse og efterligning af de voksnes adfærd end gennem direkte opdragelse.

Citaterne peger på nogle af de vigtigste problemer, som skal berøres i denne artikel: Hvilket syn havde man på børn og børneopdragelse, hvilken målsætning havde man for den kulturelle indlæring og hvilken form havde den i det danske bondesamfund i 1800-årene? At tale om det danske bondesamfund generelt er naturligvis en grov forenkling. Det er klart, at variationerne har været store fra egn til egn og mellem forskellige miljøer indenfor samme område. Personlige karakteregenskaber vil i særlig udpræget grad influere på

indstillingen til børneopdragelsen, og man vil derfor også finde forskelle mellem de enkelte familier, selv hvor de stort set har levet under samme ydre vilkår. Karen Thuborg, der blev født på Harboøre i 1849, udtrykker det således i beskrivelsen af sin hjemegn:

»Dengang som nu var der paa Harboøre – lige saa vel som andre Steder – Forskel paa Mennesker baade i aandelig og timelig Henseende. Dydige og gudhengivne Forældre lærte tidlig deres Børn at kende Gud.« (9).

Kulturel indlæring: Målsætning og indhold

»baade hans [faderens] og Moders Tankegang gik ud paa, at naar de fik os godt lært at læse, skrive og regne, og de dernæst fik os ført ind paa, at vi hver Tid »lod hver beholde sit«, gik vore lovlige Veje, var tro og god, villig og ydmyg, og desuden som »kjønne Børn« lod være at bande, idetmindste til vi var bleven konfirmeret, saa var vi godt opdragne.« (10).

Således karakteriseres forældrenes opdragelsesidealer af husmandssønnen Rasmus Hansen, der var født 1825 i en landsby nordøst for Svendborg. En klart formuleret målsætning for opdragelsen har vel de færreste forældre haft, men alle samfund har deres idealer for hvorledes mennesker bør være, og disse forbilleder vil også børnene blive opdraget efter og selv forsøge at leve op til.

I stedet for at tale om målsætning mere generelt kan man forsøge at skelne mellem de forskellige former for påvirkning, som børnene fik gennem socialiseringen. Personligheden formes således under opvæksten, bl. a. ved at visse karakteregenskaber opmuntres mens andre undertrykkes. Det varierer imidlertid stærkt kulturelt, hvilke der fremmes eller hæmmes. Barnet får også kundskaber og færdigheder, og det forventes at tilegne sig de vurderinger, som deles af medlemmerne i det pågældende samfund. Endelig går en del af opdragelsen ud på at lære børnene, hvordan de skal bete sig i forskellige situationer, altså selve opførelsen. De forskellige påvirkninger, barnet får, vil dog i praksis overlappe hinanden. I det følgende skal de enkelte punkter omtales lidt udførligere.

Indenfor amerikansk antropologi har man arbejdet meget med spørgsmålet, hvorledes variationer i børneopdragelsens udformning påvirker personlighedsdannelsen. I en tværkulturel undersøgelse af mere end hundrede samfund over hele verden har tre antropologer påvist en markant overensstemmelse mellem børneopdragelse og erhvervsmønster. I samfund, hvor korndyrkning og kvægavl var dominerende, og hvor føden altså produceredes op til flere år inden den konsumeredes, har de i opdragelsen fundet en kraftig betoning af karak-

teregenskaberne lydighed og ansvarsfølelse. Dovenskab og ubetænksomhed vil i et sådant samfund kunne få katastrofale følger langt ud i fremtiden. Som den anden yderlighed i økonomisk henseende ser de samfund baseret på jagt og fiskeri. Her vil dovenskab og ubetænksomhed hævne sig umiddelbart, og opdragelsen behøver derfor ikke i så høj grad tage sigte på at eliminere disse egenskaber. I stedet betones selvstændighed og præstationsevne, karakteregenskaber, som er vigtige i fangstkulturer. (11).

Man har altså her kunnet påvise en sammenhæng mellem erhvervsform og de karakteregenskaber, som fremmes gennem socialiseringen. I andre undersøgelser er det forholdet mellem familieform og socialiseringsmønstre, der analyseres. I en artikel om den kroatiske storfamilie, *zadrugaen*, i den nordvestlige del af Jugoslavien, vises det hvorledes livet i disse storfamilier på op til 40–50 personer stillede store krav til de enkelte medlemmer. Ved alle vigtige begivenheder i individets liv blev betydningen af at undgå konflikter understreget. Idealet var fredsommelige og omgængelige mennesker, mens aggressioner og vold var meget ildeset. Så længe storfamilieformen var økonomisk fordelagtig, stræbte man efter dens fortsatte beståen, og det var derfor vigtigt at børnene gennem opdragelsen blev sat i stand til at opfylde de krav, der stilledes til dens medlemmer. (12).

De her omtalte studier giver eksempler på hvorledes karakteregenskaber, der er funktionelle i forhold til erhvervsliv og familieform, kan fremmes gennem socialiseringen. Spørgsmålet er nu, om man også i det danske materiale kan finde en tilsvarende betoning af bestemte karakteregenskaber og i så fald hvilke. Direkte udtalelser om målet for opdragelsen finder man dog sjældent og det er derfor nødvendigt at forsøge at skaffe oplysninger ad indirekte vej.

I folkeoverleveringen omkring graviditet, fødsel og den nyfødte inden dåben finder man således eksempler på, hvilke ønsker man havde for barnet og dets fremtidige liv. Folketroen beskæftiger sig især med de forholdsregler moderen og andre skulle tage for at barnet ikke skulle komme under skadelig indflydelse i fosterperioden og i den farefulde tid inden dåben. Det udøbte barn blev betragtet som hedning og det befandt sig derfor i en særlig udsat position. Man mente dog ikke bare at det var muligt at forhindre skadelig indflydelse, men også at magi kunne bruges til at påvirke barnets karakter og dets fremtid i positiv retning. I J. S. Møllers arbejde: »Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering« findes der et stort materiale om disse forestillinger. Mens Møller fortrinsvis beskæftiger sig med de forskellige fremgangsmåder man kunne anvende for at påvirke barnet eller tage varsler om dets fremtid, er det i denne sammenhæng af særlig interesse at se på, hvilke egenskaber man gerne ville sikre barnet.

Det er klart, at man fremforalt ønskede at barnet skulle blive raskt og velbegavet i største almenhed. De negative egenskaber, man på forskellig måde

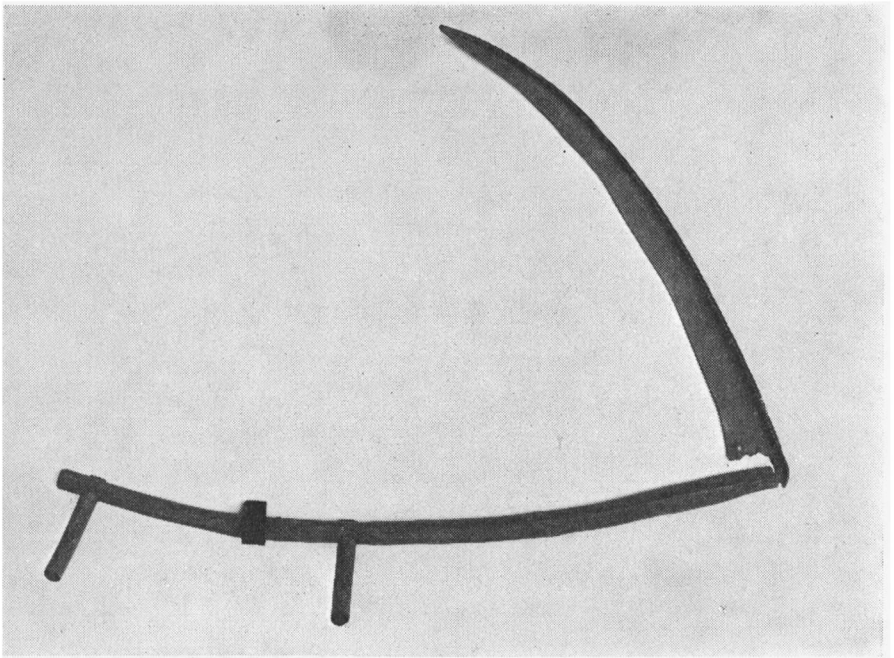
*I ældre tid havde børnene deres naturlige plads i arbejdslivet. Der var næsten altid momenter i arbejdet, som de kunne udføre.
Høstarbejde på en gård i Thorup, Nordfyn, 1899. Fot. Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum.*

søgte at undgå, var af dette materiale at dømme især tyvagtighed, løsagtighed, dovenskab og gerrighed. På tilsvarende måde kunne man ifølge folketroen fremme disse egenskabers positive modstykker: ærlighed, flid og gavmildhed. En husmandsdatter, født 1872, som voksede op på Vestlolland skriver således:

»Flid, Nøjsomhed, Ærlighed og Sandhedskærlighed er den Arv, jeg har fra mit Hjem, den har baaret gode Renter gennem et langt Liv og den har jeg været dem taknemlig for i deres Grav.« (14).

Målsætninger af denne art kan virke ret selvfølgelige, men det skyldes først og fremmest at de er så velkendte for os, og at de stadig har gyldighed i ret stor udstrækning. Sammenligner man dem derimod med de idealer, som andre samfund har betonet stærkt, aner man at der er tale om forbilleder, som er specifikke for vor kultur. Det er de kristne dyder som fremhæves, og de egenskaber man har ønsket børnene synes især at være sådanne, som skulle sikre dem succes i livet. Den vægt man f. eks. i zadrugeaen lagde ved karaktertræk, som var af betydning for sameksistensen med andre mennesker, synes man ikke at finde i det danske materiale.

Der er her givet eksempler på i hvilken retning en lille del af folkeoverleveringen peger. En indgående analyse af andre folkløriske genrer vil formo-

Praktisk dygtighed og et godt håndelag spillede en alt afgørende rolle i bondesamfundet. Oplæringen af børnene måtte begynde tidligt og kunne undertiden finde sted ved hjælp af redskaber i mindre format. Om denne barnele, som findes på Nationalmuseet, fortæller giveren, at han selv som barn har lært at slå med den, og hans far før ham. Bedstefaderen, som var gårdmand og tømrer på Vejleegnen, har formodentlig selv lavet det enkle redskab til sin søn, der var født i 1869. Ledraget er 80 cm og bladet 63 cm langt. (Mus. nr. 86/1953).

dentlig kunne bidrage til en øget forståelse af hvilke idealer man har haft for den menneskelige adfærd og som derfor også har været målet for børneopdragelsen. (15).

For børn, der voksede op i bondesamfundet i forrige århundrede, var praktisk dygtighed af stor betydning. De kundskaber og færdigheder, man ønskede at børnene skulle tilegne sig, var derfor fremfor alt af praktisk art, og det fremgår bl.a. af folketroforestillingerne, hvilken vægt man har lagt ved børnenes tilpasning til arbejdslivet. Allerede når et barn var nyfødt, kunne man ifølge folketroen på forskellig måde sikre, at det fik et godt håndelag med dyr og redskaber. J. S. Møller skriver herom:

»Det har adskillige Steder været Skik, at *Barnet skal røre ved et eller andet Redskab*, naar man ønsker, at det skal blive dygtigt paa et bestemt Om-

raade. Er det en Dreng, og ønsker man f. Eks., at han skal være Snedker, skal man gaa hen til Vuggen med en Pind og snitte i den, eller man skal give Barnet en Pind i Haanden til at snitte i. Er Barnet en Pige, kan man give hende et Kosteskæft i Haanden, eller man bærer hende rundt til Rok, Væv og Kærne og lader dets Fingre røre ved Redskaberne mens de sættes i Gang . . . » (16).

Lignende skikke har fundet sted i forbindelse med dåben. Inden barnet blev kørt til kirke kunne man lade det prøve nogle af de arbejder, det senere skulle lære. Eller det kunne påhvile moderen at udføre disse arbejder mens barnet var i kirke. Fra Østdanmark haves endvidere mange optegnelser om, at børnene (især drenge) skulle sættes op på en hest for at blive gode ryttere og få et godt forhold til dyr.

»En agtværdig Kone (i Magleby på Møn), som var tilstede paa min første Søns Daabsdag 1875, blev meget fornærmet paa mig, da jeg efter gammel Skik selv bar Drengen ud til Vognen, som skulle køre til Kirke, og jeg paa hendes Anmodning ikke først vilde sætte Drengen paa den ene Hest. »Jo, han skal ride først«, sagde hun, »ellers bliver han aldrig dristig ved Kreaturerne«.« (17).

På Læsø kunne drengene se en fremtid på havet i møde, først ved sejlad på verdenshavene og siden fiskeri og bjergning hjemme. Deres tilpasning til det fremtidige arbejdsliv fik følgelig en anden form. En tidligere distriktsjorde-moder på øen fortæller:

»Naar nu Barnet var født skulde det jo have sit Sukkervand, saa kunde der ogsaa spørges, om det ikke ogsaa skulde have lidt Saltvand i for saa blev det, hvis det var en Dreng ikke søsyg, og dengang maatte jo alle Drenge ud at sejle naar de var konfirmeret.« (18).

Opdragelsen omfatter imidlertid ogsaa børns opførsel. I Lars Rasmussens skildring af sin barndom på Falster omkring 1840–50 er der en ganske udførlig beskrivelse af alle de forbud og påbud, som skulle følges, om alt han måtte og ikke måtte. Han skal snyde næsen, må ikke snuse op, ikke lirke med dørene, ikke hænge på sin mor, ikke være næsvis, ikke blande sig i de gamles tale, ikke snakke for meget, ikke spørge for meget, ikke være kæphøj, ikke sladre, ikke efterabe folk o. s. v., o. s. v. Selv drengens måde at føre sig blev udsat for kritik:

»Det var slet ikke saa let at lære at bære sig ordentlig ad. Man skulde gaa saa »lige som et Lys«. Kom Armene for langt ud til Siden, saa hed det: »Se, va han går å styler mæ Alboene!« Kom Hovedet for langt ned paa Brystet, saa hed det: »Se, va han går å skrutter!« eller: »Kan han ikke andet, saa

kan han da skyde Ryg!« Kom den ene Skulder højere op end den anden, saa hed det: »Se, va vent (vindt) han går!« Værst var det dog med Fødderne. Man maatte ikke »gaa ud til Bens« paa sit Fodtøj, og man maatte heller ikke »gaa ind til Bens«; men hvad skulde man saa?« (19).

Det billede, Lars Rasmussen giver af sin opvækst, stemmer egentlig ganske dårligt med indledningscitaterne om den manglende opdragelse og børnenes frihed.

Målsætningen for opdragelsen har her været forsøgt beskrevet mere alment. Foruden regionale og miljøbestemte variationer har der tidligere også været større forskel på den opdragelse de enkelte børn i en søskendeflok blev udsat for. I modsætning til nutiden med den lange skolegang og det sene valg af erhverv står bondesamfundet, hvor det kunne være nødvendigt at man allerede tidligt planlagde børnenes fremtid, og hvor opdragelsen kunne få en speciel udformning afhængig af hvilken karriere barnet havde i vente. Der findes således en del eksempler på at det barn, som skulle arve gården, fik en noget anderledes opvækst end sine søskende. Det kunne bl. a. holdes hjemme på gården, mens resten af søskendeflokken tog tjeneste udenfor hjemmet. (20). De sønner, som skulle blive indenfor samme erhverv som faderen, kunne hvor der var tale om landbrug, fiskeri, håndværk o. lign. begynde oplæringen til deres fremtidige erhverv i hjemmet og under faderens opsyn.

Specielle egenskaber hos barnet har også tidligt kunnet påvirke den opdragelse, det fik. Rasmus Hansen, hvis barndomsskildring tidligere har været citeret, var et lidt specielt barn, der ikke legede som de andre og som både var klodset og lidt sygelig. Han bliver tidligt ført ind på en anden livsbane end sine søskende og ender da også som friskolelærer:

»der blev sagt, »jeg skulde holdes til Bogen«, saadant et Hoved, der sad paa mig« . . . »En Dag i mit ellefte Aar, da jeg sad og kjedede mig i Stuen, og ikke kunde komme i Skolen fordi jeg havde Frost, oplod min Fader sin Bogsamling for mig og sagde: »Læs nu, du kommer vel aldrig til at »du« til andet end Bogen! – Jeg læste saa det stod efter. Der var Bibelen, Kingos Salmebog, de bedendes Kjæde; der var Kæmpeviser, en Huspostil, Holbergs Danmarkshistorie og jødiske Historie.« (21).

Severin Weiersøe var et lignende barn, som ikke var så stærkt, men til gengæld læsebegavet. Han var født i nærheden af Holstebro, hvor faderen havde et lille landbrug og desuden tjente til føden som snedker. Severin begynder at føre dagbog i 1824, hvor han kun er knapt 10 år gammel. Han skildrer bl. a. faderens ambitioner på sønnens vegne. Han vil gerne have at sønnen skal blive degn og overvåger nøje hans fremskridt i skolen. Allerede i det første dagbogsnotat hedder det:

»Min Fader holder stærkt Huus med mig, at jeg skal stræbe, jeg kan blive den bedste. Jeg skal altid høre, jeg er down, men jeg har heller ingen Lyst til Regningen, naar han staa ved mig, for jeg faar tidt en Ørefigen, og saa bliver jeg leed deraf.« (22).

De største variationer i børneopdragelsen venter man sig at finde mellem de to køn. Drengene og piger blev naturligvis tidligt ført ind på den arbejdspecialisering som gjaldt for de voksne, og drengene forlod tidligt kvindernes verden og kom ind under faderens autoritet. Det er imidlertid næppe rimeligt, at føre dagens kønsrollediskussion over på bondesamfundet, hvor arbejdsfordelingen mellem kønnene har været funktionel og rimelig. Størstedelen af arbejdet var fysisk hårdt og monotont, og det spillede derfor ikke så stor rolle, hvem der gjorde hvad. Arbejdsdelingen mellem kønnene bliver først rigtig interessant når manden får mulighed for arbejde, som giver prestige, karrieremuligheder, stimulation, kontakt med andre o. s. v.; mens kvinden fortsat tager sig af det trivielle hverdagsarbejde. Ved diskussionen af kønsroller i bondesamfundet bør man derfor snarere se på om der har eksisteret nogle afgørende forskelle m. h. t. de idealer, som de to køn skulle leve op til.

At dømme efter J. S. Møllers tidligere citerede arbejde synes man i forbavsende lille udstrækning at have skelnet mellem drenge og piger når der ikke specielt var tale om praktiske færdigheder. Der er dog nogle enkelte eksempler på at man har lagt vægt på kvindelige kontra mandlige egenskaber. Hvis der var børn af forskelligt køn i kirken ved dåben skulle drenge således holdes til højre og piger til venstre. Fulgte man ikke disse regler kunne man risikere at pigens blev »myndig og karleagtig« og det omvendte kunne blive resultatet for drengens vedkommende. (23). At følgerne af en fejltagelse kunne blive endnu mere drastiske fremgår af en notits som præsten i Gangsted i 1830 indførte i kirkebogen:

»Er flere Børn af forskelligt Køn i Kirke, maa Drengbørn staa paa højre Side, ellers bliver de »Hermafroditter«. Ved en Fejltagelse stod en Dreng paa venstre Haand, og »dæ waa saæn Snak om et nier i Kierken, de klawed dæm aalsammen faa de sælle baa'n«.« (24).

I den tidligere citerede tværkulturelle undersøgelse af børneopdragelse er et af de interessante resultater – foruden den påviste sammenhæng mellem erhvervsform og idealer for børneopdragelsen – at de samme tendenser gør sig gældende for både piger og drenge. Med hensyn til de undersøgte karakteregenskaber var der altså ikke tale om modstridende idealer for de to køn. Derimod viste det sig, at de karakteregenskaber, man i de pågældende samfund lagde størst vægt på, blev betonet kraftigere i drengenes opdragelse end i pigernes.

Et af de største problemer ved socialiseringen i dagens samfund er at bør-

nene udsattes for påvirkninger fra mange forskellige grupper – hjem, skole, kammerater, massemedia m. v. – hvis vurderinger ofte står i direkte modstrid med hinanden. Sådanne konflikter med hensyn til opdragelsens målsætning har næppe været så markante tidligere.

Den kulturelle indlæring: Form og teknik

Ved studiet af hvorledes selve socialiseringsprocessen former sig, er der en række forhold at iagttage. Man må undersøge, hvilke personer der har indflydelse på socialiseringen, i hvilke situationer denne fandt sted, på hvilke måder kundskaber og vurderinger overførtes fra den ene generation til den næste. Det bør endvidere undersøges, hvilke dele af indlæringen der fandt sted gennem egentlig undervisning og hvilke der skete gennem iagttagelse og efterligning, samt hvilke midler der blev taget i brug i opdragelsen.

Den tidligste og mest grundlæggende socialisering, ofte kaldet primærsocialiseringen, finder sted i hjemmet. Det er derfor især vigtigt at undersøge, hvilke personer der fandtes i børnenes nære omgivelser under opvækstperioden. I ældre tid finder vi imidlertid store variationer i primærgruppens sammensætning. Det skyldes til dels store forskelle i selve familiens størrelse og sammensætning. Familierne var ofte meget børnerige og kunne desuden omfatte bedsteforældre og eventuelt forældrenes ugifte søskende. Den største forskel, sammenlignet med nutiden, består dog i at eventuelle tjenestefolk også tilhørte husholdet. Det antal personer, som indgik i det daglige liv på en gård, kunne således blive meget stort.

Husholdene har altså i mange tilfælde kunnet være ganske store, men dette billede gælder hovedsagelig for gårdmandsmiljøet. I en undersøgelse af befolkningsstrukturen med udgangspunkt i folketællingen 1787 er Hans Chr. Johansen kommet frem til, at husholdet hos gårdmænd i gennemsnit var på 6,6 personer, mens den hos husmænd og daglejere lå på 3,6. Håndværkerne havde hushold, der i gennemsnit bestod af 4,4 medlemmer. Når husholdene hos de sidstnævnte grupper var meget mindre skyldes det dels at de kun mere undtagelsesvis bestod af andre end kjernefamiliens medlemmer (forældre og børn), dels at børnene hos småkårsfolk ofte allerede i 9–10 årsalderen forlod hjemmet for at tjene til føden. Hos gårdmændene var det mere almindeligt, at børnene blev hjemme til voksen alder. (25).

Oplysninger om husholdsstørrelse og sammensætning i forskellige miljøer og de variationer, der har forekommet gennem tiderne, har vi ret gode muligheder for at skaffe frem. Det samme gælder en række andre demografiske data, som også må formodes at have betydning for den kulturelle indlæring, nemlig aldersforskelle mellem mand og kone, mellem forældre og børn samt mellem søskende indbyrdes, tidspunktet hvor man forlod hjemmet etc. Data

I barndomsskildringerne indtager bedsteforældrene ofte en fremtrædende plads. Hvor de indgik i husholdet hos et af deres egne børn, kunne de opfylde en række vigtige funktioner ved at udføre arbejde, der ikke krævede så stor fysisk styrke, og fremforalt ved at tage sig af børnebørnene, mens forældrene var travlt optaget af andet arbejde.

»An Per Slagls« i Veddinge, Odsherred, fotograferet af S. Bay i 1906. Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum.

af denne art er uundværlige når man skal forsøge at rekonstruere den samfundsmæssige ramme for socialiseringen. De demografiske data muliggør endvidere en nuancering af det billede som mange folkelivsskildringer og barndomserindringer tegner af opvækstvilkårene.

I skildringerne af børns levevilkår får bedsteforældrene ofte en fremtrædende plads. Man får let det indtryk, at bedsteforældrene tidligere i stor udstrækning har tilhørt deres egne børns hushold. Folketællingen fra 1845 viser imidlertid ifølge historikeren Jørgen Elklit, at kun 7 % af familierne bestod af tre generationer. (26). Også folketællingen fra 1787 peger på et meget lavt antal tregenerationsfamilier. (27). De lave tal må dog ses i relation til familiens udviklingscyklus. Det er åbenbart, at et større antal familier har rummet bedsteforældre i den periode, hvor børnene var små.

En lang række data af betydning for socialiseringen kan altså skaffes frem. Derimod er det mere vanskeligt at afgøre hvorledes deres betydning skal tolkes. Dette spørgsmål vil blive berørt i afslutningen. (28).

Det er imidlertid ikke nok at vide, hvilke andre mennesker barnet kom i kontakt med under opvæksten, man må også vide, hvor megen tid børnene har tilbragt sammen med disse personer. Det hævdes undertiden, at de voksne har været så bundet af praktisk arbejde, at de i meget lille udstrækning har kunnet engagere sig i kontakten med børnene. (29). Det er dog spørgsmålet, om ikke datidens arbejdsliv med de mange langvarige og monotone arbejdsområder ofte har givet gode kontaktmuligheder mellem forældre og børn. Ofte skulle børnene jo også selv hjælpe med ved istandsættelse af fiskeredskaber, uldkartning, strikning m. m. Fra Harboør skriver fiskerdatteren Karen Thuborg således:

»Vi tre Søstre havde alle lært Luthers lille Katekismus, Birchs Bibelhistorie og den lille Tabel, før vi i 6-Aars alderen kom i Skole. Og saadan var det i flere Hjem. Naar Fader sad og gjorde Fiskeredskaber i Stand, og Moder sad ved sin Rok eller ved andet Haandarbejde, sad en af os ved hver af dem og læste, skrev eller regnede.« (30).

Rasmus Hansen, hvis far både var skrædder og husmand, giver et fint billede af hvorledes aftenerne kunne forme sig i hjemmet, hvor begge forældre sad og syede, mens de største børn vuggede deres små søskende:

»Dette skulle vare til Klokkeren ti, og det blev set som en Byrde, hvorfor det fordeltes paa vi tre ældste; men det var slet ikke nogen Byrde for mig, der imod blev de to Timer efter at de andre Børn var gaaet i Seng en virkelig Nydelse for mig, for det slog aldrig Fejl, at saa snart Fader og Moder sad paa Skrædderbordet og Børnene var gaaet i Seng, saa faldt Talen al Tid om gamle Dage, baade hvad de selv havde oplevet, og hvad de havde hørt af de gamle . . .« (31).

Det er vanskeligt at danne sig et indtryk af hvor megen tid forældre tidligere havde tilovers for deres børn. Arbejdsdagen var lang og fritiden knap, men til gengæld må hverdagens mange monotone og tidskrævende arbejder have givet gode kontaktmuligheder mellem voksne og børn.

»Huslig syssel i en fattig Bondestue«. Litografi efter maleri af Vermehren (1859).

Af betydning for den kulturelle indlæring er naturligvis ikke bare hvor meget børnene kunne være sammen med de voksne, men også hvilke aktiviteter de fik lov at deltage i. Det har tidligere været diskuteret, hvilke kundskaber, vurderinger og færdigheder man ønskede at bibringe barnet. Opdragelse består imidlertid oftest også i at forhindre det i at få kundskaber, som man betragtede som mindre ønskelige. Forskellige tidsperioder og miljøer har dog haft varierende opfattelser af dels hvilke erfaringer børnene skulle skånes for, dels med hensyn til hvor stor del af de voksnes verden børnene måtte stifte bekendtskab med. Ifølge Ariès er udviklingen, som tidligere nævnt, gået mod en stadig længere barndom, karakteriseret ved at børnene i ganske stor udstrækning lever afskåret fra voksenverdenen og dermed også fra en række fænomener som politik, økonomi m. m. Denne tendens har Christine Reimer også observeret når hun i sin beskrivelse af bondelivet på Nordfyn sammenligner to perioders børneopdragelse:

»Men naar det i vore Dage ofte hænder, at Børn selv fra gode Hjem kommer paa Afveje, mon det da ikke for en Del er Hjemmenes Fejl? Mon der ikke tales for lidt Fornuft og Alvor med Børnene, mon de ikke delagtiggøres for lidt i Hjemmenes Anliggender? Børn skal være Legebørn, umodne Væsner, holdes uvidende om praktiske Forhold, om Penge og Priser saa længe som muligt, de maa ikke være gammelkloge, det er ikke »fint«. Mon det er finere, at de senere snubler paa Livets Vej?« (32).

Bondesamfundets korte barndom er næppe så meget resultatet af et bestemt syn på børnene, men hænger vel snarere sammen med mulighederne for at adskille børns og voksnes verdener. I et samfund, hvor næsten alle livets tilskikkelser udspilledes indenfor hjemmets rammer, hvor man i en helt anden udstrækning end idag havde fødsler, sygdom, alderdom og død på nært hold, var det vanskeligt eller helt umuligt at holde børnene udenfor. Hvor anderledes levevilkårene har kunnet være, får man et indtryk af ved læsningen af en optegnelse, hvor meddelelsen skildrer hvorledes han måtte assistere ved en fødsel:

»Omkring 1892 skulde min Mor føde et Barn, min Bedstemor som boede i en Lejlighed her paa Gaarden havde lovet sin Bistand, men det tog Tid inden de to andre Kvinder kom tilstede saa Barnet var født inden de kom, efter nogle Minutters Forløb sagde Bedstemor »dette her gaar ikke vi skal have dem skilt ad ellers kvæles den lille«, og henvendt til mig der var ca. 12 Aar sagde hun »hold Lyset saa vi kan faa det ordnet« jeg var jo noget betænkelig ved dette, men tillige noget Nysgerrig, men efter det første Blik vilde jeg helst se til den anden Side, men sagde Bedstemor i en skarp Tone »hold Lyset Knægt saa jeg kan se« og saa maatte jeg jo lystre. Men at Mandfolk hjalp til ved Fødsler var meget sjælden.« (33).

Et af de mest karakteristiske træk ved opvækstvilkårene på landet i ældre tid er den manglende opdeling af børnenes og de voksnes verden. Børnene deltog i de fleste af dagligdagens og højtidernes begivenheder. Set med nutidens øjne kommer dette særlig stærkt frem i skikkene omkring død og begravelse. Børnene var ligeså selvfølgelige gæster som de voksne, når der skulle tages afsked med den døde.

Ligstue i Ostenfeld i Sydslesvig ved midten af forrige århundrede. (Efter Folkelig Kalender for Danmark 1858).

Indstillingen til død og begravelse var også en anden. Set med vores øjne er ældre tiders naturlige forhold til døden forbavsende og det understreges af at det var ens for børn og voksne. Mange ældre mennesker kan fortælle, hvorledes de som helt små så lig. Christine Reimer skriver fra Nordfyn at alle skulle se liget. Byens børn valfartede hen for at se det, og selv ganske små børn var med. (34). En kvinde født 1885 på Lolland skriver i en optegnelse: »jeg husker hvordan man som Barn gyste, naar man blev bedt ind at se den Døde; men undslaa sig maatte man ikke, der skulde jo ogsaa gerne vises Deltagelse, selvom man ingen følte og helst skulde man græde lidt hvis det var et af Hunkøn, som saa den Døde, det ventedes der.« (35).

En undersøgelse af hvilke aktiviteter børnene deltog i er særlig vigtig når man arbejder med en periode, hvor den kulturelle indlæring især fandt sted gen-

nem observation. Iagttagelse og efterligning af de voksnes adfærd har været så selvfølgelig og omtales derfor kun sjældent i barndomserindringer. Dette særtræk fremhæves dog undertiden af udenforstående, som selv har været vant til et mere formelt opdragelsesmønster. Det kommer således frem i den følgende skildring af de sjællandske bønders opdragelsesmetoder, som er givet af en holstener, der i 1770 tilbragte et par måneder hos sognefogeden i Vedby-sønder ved Slagelse:

»Mødrene die deres Børn i over 1 Aar. Om Dagen vugge de dem, om Natten sove Børnene i deres Arme. Saasart Barnet kan gaa, faar det al Slags Mad, indtil da kun Barnemad. Før det tredje Aar faar det aldrig Ris. Man har forskellige Kunster for at faa dem tidlig lært at gaa. Saasart de kunne gaa, staar det Børnene frit for at løbe hvorhen de ville; men da de ere meget frygtsomme ad sig, fjærne de sig ikke gerne fra Huset. Om Sommeren færdes de i Gaarden, paa Gaden eller i Haven. De spise al nedfalden Frugt og lære tidlig at klatre i Træerne, for at plukke den af. Deraf blive Børnene aldrig syge; faa de endelig Mavepine, giver Mor dem Mælk at drikke, og saa gaar det snart over. Lege have Børnene slet ingen af: i Friheden til at gøre hvad de ville bestaar hele deres Lykke. Naar de bliver større, efterabe de deres Forældre og tilegne sig paa den Maade umærkelig Fædrenes Kundskab. Den bedste Opdragelse er at lade Børnene vedblive med Skolegangen, indtil de kunne udenad deres store Kathekismus (∴ Luthers lille, med Pontoppidans Forklaring). Dette varer til det sextende Aar, hvori de efter en Examen hos Præsten stedes til Kommunion. Forældrene passe vel paa, at Børnene lære deres Kathekismus udenad. De tilvoxne Drengespille Bold og Skorsten, som jeg intet Steds har set spillet saadan som hos eder. De sexten Aars Knøse ere næsten deres egne Herrer. Ved denne Tid faa de en Kiste, hvori de under Laas forvare deres Sager, og tage saa ud at tjene eller komme i Arbejde hos deres Fader.« (36).

Som tidligere nævnt må en stor del af det mundtlige traditionsstof have kunnet formidle mønstre for adfærd i forskellige situationer. Ordsprog og talemåder har dog også været brugt mere direkte i opdragelsen. I skildringen af »Livet i Klokkergaarden« får man ustandselig eksempler på ordsprogenes anvendelse i dagligdagen og i opdragelsen af drengen. Rasmus Hansen skildrer også farmoderens brug af ordsprog. Efter først at have fortalt om forældrenes målsætning for opdragelsen fortsætter han således:

»Min Farmoder stemte ved saadanne Lejligheder i med; men hendes Lærdomme var langt fyldigere og var gjerne sammentrængte i kraftige Ordsprog. Hun sagde saaledes: »Sørg for at have en tro Mund og et Par rene Hænder, saa har I aldrig nødig at slaa jeres Øjne ned og kan komme uskadt gennem Verden.« Hun sagde ogsaa, naar hun mærkede, vi var trevne i Ud-

førelsen af det, der blev sagt os: »Ikke saadan Børn: Villigt Barn har al Tid Brød i Hænde!« (37).

I det følgende citat får man et indtryk af, hvorledes den gradvise oplæring til et bestemt erhverv kunne foregå, og hvorledes denne næringsvej gennem den kulturelle indlæring kommer til at stå i centrum for interessen. Citatet er taget fra en jysk embedsmands manuskript fra 1860-erne om kolonisterne på Alheden:

»Hvad man derimod maa misbillige hos denne Befolkning, er deres stærkt udprægede Tilbøjelighed til Handel og Omsætning. Allerede som halv-voksne Drengene er det ikke ualmindeligt, at saadanne om Foraaret sendes omkring i Omegnen i længere eller kortere Afstande fra Hjemmet, for at tiltuske sig Lammeskind, som de ældre derefter afsætte i større Partier. Drengene medbringe da ofte paa slige Vandringer forskellige Smaating, hvorpaa der kan opnaas en lille Fordel ved Tuskhandelen, saasom Kanel, Allehaande, Peber og andre Krydderier; endvidere Knappenaale, Sy- og Stoppenaale, Lommeknive med mere, der tilsammen kunne rummes i en lille Kasse, som de pleje at bære paa Ryggen i et Reb. I Forhold til det Held, en saadan Knøs har haft med sig paa sin Udflugt og det Snilde han har lagt for Dagen ved Handlerne, bliver han rost eller dadlet i Hjemmet, og det følger derfor af sig selv, at han allerede fra Barn af vænnes til at betragte en snildt gennemført Handel som Toppunkt for alt Erhverv, og at Handel derfor bliver det fremtidige Maal for deres Ærgerrighed og Higen.« (38).

Spørgsmålet om i hvilken udstrækning korporlig afstraffelse har været brugt i hjemmene ser ud til at være vanskeligt at afklare. Flere af de ovenfor anførte citater tyder på en afslappet holdning til børneopdragelsen. Ifølge Junge siger bonden: »det Onde forgaar nok, . . . , naar Barnet kommer til Forstand.« Denne samme attitude omtaler Rasmus Hansen fra sin barndom. Faderen bruger ved flere lejligheder udtrykket: »Naar han faar sin Alder, faar han ogsaa sin Skabning.« (39). Dette milde syn på opdragelse og de indledende citater om børnenes frihed og mangel på opdragelse i bondesamfundet står i stærk kontrast til de udtalelser man ogsaa kan finde om den strenge optugtelse børnene fik tidlige og om den omfattende brug, der blev gjort af korporlig afstraffelse. Når Junge i 1790-erne skriver om hvad han opfatter som bondens påvirkning af »den nyeste tyske Pædagogik«, nævner han ogsaa, at »det gammeldags Riis ser man derfor overmaade sielden her bag Speilet«. (40). Christine Reimer, som har beskrevet nordfynsk bondeliv i forrige århundrede, kommer ind på noget lignende:

»Bag Krogs-kabet, den gamle Bornholmer, eller det omtalte Pillespejl sad ogsaa i sin Tid »Børnenes Villie«. Der sad i hvert Hus et veritabelt Ris. Og

det ikke blot sad der. Nej, det sad temmelig løst og kunde i en Haandevending komme i Berøring med Rygstykkerne paa de Smaa, der skulde bøjes af dets Tugt, og som senere skulde erkende: at Ave er god, naar den kommer i Tide. Et saadant Ris vil intet Spejderøje kunne opdage nu. – »Tøjlerne slappes,« sagde allerede for et Par Slægtled siden en Landsby-Filosof, naar Talen faldt paa den gamle haardhjertede, mere end spartanske Forældrestrengthed. Enhver kunde saa tænke sin Del for og imod; han begrundede ikke denne Ytring videre.« (41).

Lignende variationer i synet på børnenes optugtelse og de midler, som kunne tages i brug, finder man i Sverige. De diskuteres bl. a. af den svenske etnolog Märta Hedlund i en artikel om opvækstvilkårene i Jämtland, som bygger på hendes eget interviewmateriale og som går helt tilbage til 1860-erne og 70-erne. Hedlund blev slået af modsætningerne mellem den ganske frie opdragelse hun fandt i Jämtland og det billede optegnelserne fra andre dele af Sverige giver. Hun forklarer det afvigende opdragelsesmønster i Jämtland som et resultat dels af storfamiliens betydning i denne del af Sverige, dels af manglende indflydelse fra forskellige frikirkelige bevægelser:

»Den hårdhet mot barnen som varit vanlig i stora delar av Sverige, förklaras ofta påbjuden av Gud . . . I många bygder tycks först 17–18-talets pietism och senare olika frikyrkorörelser ha stärkt denna uppfattning som nu överlägrat den äldre och friare.« (42).

Hedlund forestiller sig altså, at der har eksisteret et ældre opdragelsesmønster, som senere er blevet fortrængt men som fortsatte med at eksistere i Jämtland, i flere norske bygder og på Island. Det kan være fristende at overføre tanken om en ældre, friere opdragelse som en reliktforeteelse, der senere er blevet fortrængt af en strengere indstilling til børnenes optugtelse, til danske forhold. Billedet synes dog at være mere kompliceret. Bl. a. taler Junge jo allerede i slutningen af 1700-årene om en ældre og strengere opdragelse. Optegnelser, barndomsskildringer, folkelivsskildringer m. v. giver et meget blandet billede af brugen af korporlig afstraffelse, og det fremgår også, at der ofte var forskel forældrene imellem.

Får man således et broget billede af optugtelsen i hjemmet, så synes skildringerne af skoletiden at være mere ensartede. Når skolen kommer på tale følger der oftest en beskrivelse af de hårde metoder lærerne tog i brug. (43).

Ser man imidlertid på skolen som socialiseringsinstitution er det karakteristisk for det miljø og den periode, vi her beskæftiger os med, at kun en meget lille del af de kundskaber og færdigheder, individet skulle tilegne sig, blev formidlet gennem formel undervisning. Både skolegang og konfirmationsforberedelse var af kort varighed. Desuden var de kundskaber, børnene fik, set

med vores øjne ofte meget nødtørftige og desuden med meget lille relevans for det liv majoriteten skulle føre som voksne. I mange skildringer af skolelivet omtales det, hvor lidt børnene lærte, selv når læreren gjorde sit bedste. Hvor ringe udbyttet af skolegangen kunne være får man et indtryk af i Lars Larsens erindringer fra Nordsjælland. Faderen, der var husmand og født år 1800, var den eneste af søskendeflokken, der fik regelmæssig undervisning. Ikke desto mindre fortæller sønnen følgende:

»min Fader sagde al Tid, at hans Skolegang havde han ingen Nytte af; han havde gaaet hos Jensen i 7 Aar, lært Lektier og faaet en Mængde Klø; men han kunde ikke engang skrive sit eget Navn, endsige et nok saa tarveligt Brev, og Regning havde han ikke Begreb om.« (44).

Og det var ikke stort bedre med hans egen skolegang hos den samme lærer.

Børnenes skolegang blev jo ofte forsømt fordi deres arbejdskraft behøvedes på gården. Vasegaard beretter fra Kleitrup sogn i Himmerland i 1870-erne, hvorledes husmandssønner allerede i 10-årsalderen kom ud som hjorddreng og hvad det betød for deres skolegang:

»Og det kan jo ikke nægtes – at Hjorddrenge's boglige Sysler inklusive hans Skolegang blev adskillig forsømt.

Men skønt det maaske er Kætti at sige det: Ulykken var nu ikke saa stor, som den i vor Tid ser ud til. For det første skulde det langt overvejende Flertal ikke tjene sit Brød eller forsørge sin fremtidige Familie ved Læsning og Skrivning men meget mere ved et grundigt praktisk Kendskab til Kreaturer, hvilket Drengen fik ved at omgaas dem. For det andet var der altid Muligheder for den Dreng, der viste Anlæg . . . « (45).

De kundskaber og færdigheder, som virkelig var af betydning, fik børnene ikke i skolen. De blev indlært i det praktiske liv, gennem tidlig deltagelse i arbejdslivet. Jo tidligere, jo bedre. På dette punkt har der næppe været nogen større forskel på husmandsbørn og gårdmandsbørn. Fra Kleitrup sogn fortælles yderligere:

»Sønner og Døtre gik lige saa vel som Tyendet med i Arbejdet, og der var ingen anden Forskel i Arbejdets Fordeling end den, der naturligt fulgte af de paagældende Personers større eller mindre Duelighed til det Arbejde, der var for Haanden.

Naturligvis var der – som tidligere bemærket – Forskel paa Gaardens egne Børn og Tjenestefolk. De sidste kan jo aldrig blive det samme i et Hjem som de første, og alene den Omstændighed, at det laa udenfor Datidens Gaardmænds Tanke, at deres Børn skulde tjene for deres Brød, gav Forskellen sin Karakter. Men det var ligesaa selvfølgeligt, at de skulde arbejde for deres Brød – »gøre Lige for Føden.« (46).

I ældre tid var børnenes deltagelse i arbejdslivet både en økonomisk nødvendighed og en naturlig måde at oplære dem til praktisk arbejde. Vogtningen af kreaturerne var et af de områder, hvor børnenes arbejdskraft bedst kunne udnyttes.

Pige ved Hornbæk strand fotograferet 1889 af Vienna de Lima. Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum.

Afslutning

I begyndelsen af artiklen blev der givet nogle eksempler på samtidens opfattelse af børneopdragelsen i bondesamfundet. Idag har vi også bestemte ideer om hvordan det var at vokse op på landet i ældre tid. Når man sammenligner sin egen tid med en tidligere epoke vil man have en tendens til at især betone forskellene, idet de umiddelbart fremstår som mest interessante. Samtidig tilsløres ofte de store variationer, der har forekommet, jo længere man fjerner sig i tiden.

Det er helt klart, at opvæksten på en række punkter formede sig helt anderledes, således som det bl. a. er vist med eksempler i det foregående. Børnene måtte tidligt deltage i arbejdslivet, mange måtte forlade hjemmet i en tidlig alder, skolegangen var kort og de fleste kundskaber fik man gennem

iagttagelse og aktiv deltagelse i arbejdslivet, osv. Man kan på de fleste punkter stadig tale om en kort barndom hvor børnene i stor udstrækning levede med i de voksnes verden, selvom udviklingen mod vore dages lange barndom begyndte i løbet af 1800-årene. Skolen får efterhånden større betydning, tidspunktet for adskillelsen fra hjemmet forskydes for småkårsfolk hen mod konfirmationen og i omgangsformerne viser der sig en øget tendens mod en opdeling efter alder. Børn, unge og voksne får i større udstrækning egne fester.

Også når det gælder forholdene menneskene imellem forestiller man sig gerne, at det var meget anderledes tidligere. I den aktuelle debat om børns opvækstvilkår trækkes der ofte paralleller til bondesamfundet i ældre tid. Man fremhæver da især de store hushold som foruden kærnefamilien også rummede bedsteforældre, tjenestefolk og eventuelt andre voksne, samt de store børneflokkede. Der tales også om velintegrerede bondesamfund, hvor børnene havde gode muligheder for kontakt med andre voksne og børn. Den svenske forsker Börje Hanssen skriver således, at i en bondelandsby i Sverige i 1700-årene var barnets sociale verden ikke begrænset til den nære familie. Moderen havde ikke så meget tid til at tage sig af børnene, men disse havde i stedet mulighed for kontakter med store grupper af slægtninge, medlemmer af husholdet og naboer. (47). Det er imidlertid spørgsmålet, i hvilken udstrækning ræsonnementet kan overføres til den her behandlede periode. Omkring år 1800 var der næsten lige så mange hushold af kategorierne husmænd, daglejere og håndværkere som der var gårdmandshushold. (48). Og som tidligere nævnt var det stort set kun hos gårdmændene, man fandt de store hushold med ekstra familiemedlemmer og tjenestefolk og hvor børnene i relativ stor udstrækning blev i hjemmet under opvæksten. Ca. halvdelen af husholdene havde altså en form som dagens kærnefamilie, blot bestående af forældre og børn. Antallet af husmænd steg endvidere under 1800-tallet, så det bliver naturligvis ganske misvisende når man ved diskussionen af ældre tiders forhold kun tager sit udgangspunkt i jordejende familier.

Men selv når man holder sig til gårdmandsmiljøet kan der være grund til at sætte et spørgsmålstegn ved påstandene om at det har været så meget anderledes. Som tidligere påpeget viser statistikken, at antallet af familier med tre generationer har været meget lavere, end man forestiller sig. Når det gælder tjenestefolkene er det heller ikke nok at vide, at man hos gårdmændene oftest havde tyende. Man må også vide noget om deres arbejdsopgaver, deres stilling i familien og hvor længe de blev på samme sted, for at man skal kunne bedømme deres betydning for socialiseringen. De sociale kløfter voksede i løbet af 1800-årene og medførte at karle og piger fik en mindre familiær stilling. Dermed indskrænkedes måske også deres betydning for børnene i husholdet. Det er påfaldende, at der næsten overhovedet ikke tales om tjenestefolkene i barndomserindringer og folkelivsskildringer. Datidens store børne-

flokke giver ligeledes formodninger om at søskende må have spillet en stor rolle i opdragelsen. I mange tilfælde har de ældste børn imidlertid forladt hjemmet når de yngre søskende voksede op.

Rekonstruktionen af børnenes opvækstvilkår i det danske bondesamfund i forrige århundrede er altså forbundet med en række problemer, som kræver yderligere udforskning. Det er imidlertid min opfattelse, at den kulturelle indlæring i bondesamfundet også må ses i et større perspektiv. Undersøgelsen skal derfor udvides med sammenlignende materiale, dels fra andre bondesamfund i Skandinavien og dels fra borgerligt miljø. Sammenlignende studier af denne art får de karakteristiske træk ved den kulturelle indlæring i bondesamfundet til at fremstå endnu klarere.

1 P. Bohannan: »Social Anthropology«. New York 1965, s. 17. 2 Undtagelser fra denne regel er fremforalt Märta Hedlunds arbejde: »Barnets uppfostran och utbildning i en storfamilj«. Folk-liv 1943 s. 72–89, som senere skal citeres, samt Lars Levander: »Barnuppfostran på svenska landsbygden i äldre tid«. K. Gustav Adolfs akademis småskrifter 4. 1946. Oversigter over den antropologiske forskning indenfor dette område findes bl. a. i Philip Mayer (red.): »Socialization: The Approach from Social Anthropology«, London 1970, og John Middleton (red.): »From Child to Adult«, New York 1970. 3 Se Birgitte Rørbyes oversigt i Folk og Kultur 1973, s. 156–159. 4 Philippe Ariès: »L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime«. Paris 1960. Engelsk oversættelse »Centuries of Childhood«. Penguin ed. 1963. 5 Joachim Junge: »Den Nordsjællandske Landalmes Karakter, Skikke, Meningen og Sprog«. Danmarks Folkeminder bd. 13, Kbh. 1915, s. 248. 1. udg. 1798. 6 C. Dalgas: »Veile Amt«. Kbh. 1826, s. 203–4. 7 J. R. Hübertz: »Beskrivelse over Ærø. Et historisk, topografisk Forsøg«. Kbh. 1834, s. 257–258. 8 H. F. Feilberg: »Fra Heden. Folkelivsskildringer fra Mellernslevig ved Aar 1860«. Kbh. 1920. Optrykt efter »Slesv. Provinsialefterretn.« 1863, s. 37. 9 Karen Thuborg og Henrik Ussing: »Det Gamle Harbøre«. Optegnelser af Karen Thuborg tilrettelagte og udgivne af Henrik Ussing. Danmarks Folkeminder nr. 36, Kbh. 1928, s. 276. 10 »Rasmus Hansens Mindebog«. Samlet af Morten Eskesen. Kolding 1883, s. 16–17. 11 H. Barry, I. Child and M. Bacon: »Relation of Child Training to Subsistence Economy«. American Anthropologist 1959, nr. 69, s. 51–63. 12 Dinko Tomasic: »Personality Development in the Zadruga Society«. Psychiatry vol. 5, 1942, s. 229–261. 13 J. S. Møller: »Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering. Fra Svangerskab til Døb og Kirkegang«. Danmarks Folkeminder nr. 48 bd. I og II. Kbh. 1940. – En grundig analyse af den måde, hvorpå materialet er samlet ind og af de enkelte traditioners udbredelse i tid, rum og socialt miljø er nødvendig hvis dette materiale skal anvendes i fuld udstrækning. Efter Møllers arbejde at dømmes ophører folketrofostillingerne om barnet stort set samtidig med dåben, medmindre mangelen på materiale skal tilskrives indsamlerne. 14 NEU (Nationalmuseets etnologiske undersøgelser) nr. 14.658, s. 14. 15 Som et eksempel på folkeligt fortællestof med en pædagogisk funktion kan nævnes historien om »den bugede kat«, som Bengt Holbek har analyseret i Folk og Kultur 1973. 16 Møller s. 186. 17 Møller s. 380. 18 NEU nr. 4867, s. 5. 19 Fr. L. Grundtvig: »Livet i Klokkergaarden. Gammeldags falstersk Bondeliv efter Lars Rasmussens Skildring«. Udg. af Jørgen Olrik. Danmarks Folkeminder nr. 2, Kbh. 1908–9, s. 65. Nogle lydskrifttegn, som indgår i teksten, er ikke medtaget i dette citat. 20 Se bl. a. Erik Christoffersen og Klavs E. Gruno: »Lodsbønder på Nyord«, s. 18 og Bodil Grue-Sørensen: »Hasselø – et øsamfund i Guldborgsund«, s. 43. De to undersøgelser indgår i »Familie, hushold og produktion«. Punktundersøgelser i 5 danske lokalsamfund. Red. Orvar Löfgren. Kbh. 1974. 21 »Rasmus Hansens Mindebog« s. 13 og 38. 22 »En

jydsk Drengs Dagbog, 1824–1835. Severin Weiersøes Optegnelser fra Dreng- og Ungdomsaarene udgivet af Olaf Carlsen. Kbh. 1943, s. 11. 23 Møller s. 387. 24 Årb. Århus Stift XII, 65 (2235). 25 H. C. Johansen: »Some Aspects of Danish Rural Population Structure in 1787«. Scandinavian Economic History Review, vol. XX, 1 s. 61–70, s. 66–68. 26 J. Elklit: »Folketællingen 1845«. Århus 1970, s. 256. 27 Johansen s. 67–68. Kun 98 af 1.301 hushold bestod af tre generationer. Og kun i 22 af disse indgik begge bedsteforældre i husholdet. 28 En diskussion af demografiske datas betydning ved studiet af socialiseringen findes i P. Laslett: »The Family Cycle and the Process of Socialization: Characteristics of the Western Pattern considered over Time«. Paper for the 13th International Seminar of the Committee on Family Research of the International Sociological Association. Paris sept. 1973. 29 F. eks. Börje Hanssen: Dimensions of Primary Group Structure in Sweden. Recherches sur la Famille vol. I s. 115–157. Tübingen 1957 s. 129. 30 Thuborg og Ussing s. 276. 31 »Rasmus Hansens Mindebog« s. 44. 32 Christine Reimer: »Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde«, bd. III, Odense 1913, s. 372. 33 NEU nr. 10.620 top. nr. 2551 s. 10. 34 Reimer bd. I, Odense 1910, s. 120. 35 NEU nr. 11.525. 36 »Landbrug og Bondeliv i Midtsjælland 1770. Skildringer af Dr. jur. Aug. Hennings«, ved J. Bloch. Fra Arkiv og Museum. Studier og Aktstykker 1ste Bind. Kbh. 1899–1902, s. 188–190. 37 »Rasmus Hansens Mindebog« s. 17. 38 Mylius Erichsen: »Den jydsk Hede før og nu«. Kbh. 1903, s. 365–66. 39 »Rasmus Hansens Mindebog« s. 25 og 41. 40 Junge s. 248. 41 Reimer bd. I s. 36. 42 Hedlund s. 79. 43 Brita Egardt har undersøgt de forskellige former for negative sanktioner, som har været anvendt i Sverige i ældre tid, med særlig vægt på skolens afstraffelsesformer. Se »Körperliche Züchtigung und Schandstrafe in der schwedischen Volksschule des 19. Jahrhunderts«. Ethnologia Scandinavia 1972, s. 115–144. 44 Anders Uhrskov: »To Nordsjællænderes Erindringer«. Kbh. 1921, s. 27. 45 Søren Vasegaard: »Fra Kleitrup Sogn. Bidrag til Belysning af himmerlandsk Bondekultur i 70-erne«. Kbh. 1926, s. 111. 46 Vasegaard s. 134. 47 Hanssen s. 128–29. 48 Johansen s. 66, tabel 3.

Summary

The peasant's children

A discussion of socialization and cultural training among 19th century peasants in Denmark

Among social and cultural anthropologists the study of childhood socialization has long been an important field of research. This is hardly the case among Scandinavian ethnologists. During recent years we have seen an increasing interest in the study of children among folklorists and ethnologists in Scandinavia, but this line of research has rather been concerned with children as a sub-culture than with their socialization to the world of adults.

This paper attempts to apply some of the framework of anthropological socialization studies on a specific context, that of the peasant society of 19th century Denmark. Many Scandinavian ethnologists have stressed the stability and continuity of traditional peasant culture, but few have discussed the role of socialization in this process of cultural maintenance.

The source materials available for such a historical reconstruction are varied, indeed. The excellent population censuses and parish registers of the period enable us to get a detailed and accurate picture of the features in the demographical structure that are relevant for socialization: the size and composition of the household unit, the number and age distribution of siblings, the age when most children left home etc.

The extensive recordings of traditional peasant culture in the Folk Life Archives also contain important evidence, although it often is hard to find. The early generations of field-workers were more concerned with *rite de passage's* and magic behaviour during early childhood than with cultural learning.

Government officials, parish priests, travellers and other persons with an upper-class background that were confronted with peasant life during the period often state that peasants were too lenient with their children and did not take their upbringing seriously. This cultural confrontation between two life styles reveals an important characteristic of peasant socialization: it was an informal process, based more upon participation and imitation than on formal teaching.

How different, then, was the socialization process among 19th century peasants compared with contemporary upper-class culture or our present day patterns?

The paper tries to develop the possibilities of a more thorough comparative study of socialization patterns, focusing on the following topics: What was the aim and the content of peasant socialization (what values and cognitive orientations were transmitted, what skills were considered important)? In what form were these cultural messages transmitted and what techniques of learning were employed? Finally, what was the social context of socialization (on whom did the child model himself, who were the socializers and in what social situations did the learning take place)?

Most of the findings of the paper are tentative and represent the first stages of a more detailed analysis of changes in socialization patterns along with the industrialization and urbanization of traditional peasant society. The paper stresses the great cultural variations, both in time and place, of socialization patterns that one can find among pre-industrial Danish peasants. Furthermore it points out that we may have a tendency to overemphasize the differences between the situation in the 19th century peasant families and the present "isolated" urban family setting. Much of the evidences from earlier periods shows that the important social relations through which the child acquired most of his or her cultural learning could be quite restricted. Extended households were not as common as is often believed, and even in bigger households a really close relationship need not always exist between, for example a young child and its older siblings, or between children and servants.

It is quite possible that many of the notions we have formed of socialization in pre-industrial peasant society turn out to be distorted stereotypes.

Marianne Therkildsen; mag art.
Institut for europæisk folkelivsforskning.
Brede.
DK - 2800 Lyngby.